

mes que plantejaven la inintelligibilitat de la prosa «llemosina» (arcaïzant) dels clàssics i de la «valenciana prosa» (massa barroca) de, per exemple, un Roís de Corella, es va desenvolupar, bé que molt feblement, una nova prosa —la d'un Soria, un Beuter, un Viciana o un Ortí— que hauria pogut, si no hagués estat per la progressiva castellanització dels autors i dels lectors, desenvolupar-se en una moderna literatura en prosa. Ni *los hombres de ciencias y letras*, als quals corresponia, segons exposa Rafael Martí de Viciana seguint les idees renaixentistes de Valdés, una llengua *que guarda la propiedad del término siguiendo la verdadera significación, pronunciación, ortografía y acento* —perquè tendien a escriure en llatí o en castellà, segons que seguissin les directrius de l'últim humanisme o de l'erasmisme—, ni *los caballeros y gente principal cortesana y ciudadana*, és a dir, els aristòcrates i els burgesos, als quals corresponia de parlar *muy cortés, polido y gracioso* —perquè els uns, els aristòcrates, per raons polítiques empraven ja el castellà, i els altres, els burgesos, reprimits pel Sant Ofici i pels antiagermanats victoriosos, tendien a imitar-los— no van permetre el desenvolupament d'una prosa culta en català: la «prosa privada» i «els dietaris», que Fuster també estudia, prou que demostrin la progressiva castellanització d'aquests sectors. Per altra banda, *los villanos y la gente común* pràcticament no tenen importància amb relació a la creació d'una prosa catalana culta: es mantenien fidels a la llengua però la seva literatura, els colloquis del XVII bàsicament, era principalment oral —tot i que hi ha algunes excepcions destacables: Carles Ros en els seus pròlegs i la *Rondalla de Rondalles* (1768), per exemple— i tendia a originar una literatura popular que, en no haver estat assimilada, ja en el se-

gle XIX, pel moviment de recuperació lingüística i literària, invita a una qualificació més aviat negativa.

El tercer aspecte que estudia Joan Fuster són els precedents de l'actitud, ja més positiva, dels homes del segle XIX envers la llengua catalana. L'autor intenta de demostrar la validesa d'una hipòtesi, avançada per altres estudiosos com Jordi Rubió, Manuel Sanchis Guarnier o Joseph Gulsoy, que ens obligaria a matisar considerablement la creença segons la qual el «procés de recuperació lingüístico-literària» s'originaria, sobtadament, a València, amb Tomàs Villarroya (1812-1856): l'actitud envers la llengua catalana i envers els nostres clàssics de figures anteriors, com Gregori Maïans, Manuel Joaquim Sanelo, Onofre Soler, Just Pastor i Fuster, Joaquim Llorenç Villanueva, etc., i l'existència d'una constant preocupació respecte als recursos expressius que brindava el català als escriptors —preocupació centrada en l'oposició entre els partidaris de la llengua dels clàssics (Sanelo, per exemple) i els partidaris del valencià colloquial (*Unos llenan los sermones de Vicente de expresiones bajas y refranes insípidos e impertinentes, que excitan la risa del vulgo ignorante; pero se merecen la justa censura de los oyentes sabios y eruditos. Otros se fatigan en hablar un lenguaje antiguo y desusado, y por lo mismo muy poco o nada ya entendido...* deia, d'una manera molt il·lustrativa, Manuel Martín en un sermó de 1804) demostren clarament que el segle XIX té uns precedents molt clars en aquesta època malauradament encara tan poc coneguda.

En conclusió, Joan Fuster ofereix un llibre de consulta i lectura imprescindible per a tots els qui es preocupen per la història de la llengua i, també, de la literatura catalanes.

JOSEP M. NADAL

Jeroni CONQUES: *Llibre de Job*. Versió del segle XVI. Edició a cura de Jaume Riera i Sans. Premi «Enric de Larratea» 1972. Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona/Curial Edicions Catalanes, 1976. (Col. «Biblioteca Torres Amat», núm. 3.) 110 p.

Jaume Riera i Sans ha reeixit a identificar la versió del *Llibre de Job* conservada a la Biblioteca Nacional de Madrid i ressenyada per J. Domínguez Bordona al seu catàleg de manuscrits catalans, del 1931, amb la que l'erasmista valencià cincentista Jeroni Conques se sabia que havia realitzat. Amb els corresponents estudi i edició críti-

ca, J. Riera ha fet una aportació estimable al millor coneixement de la literatura catalana en el vessant de les traduccions bíbliques (en una època suposadament deserta en aquesta activitat), ha contribuït a la major precisió d'alguns aspectes de la història de la llengua en el segle XVI valencià i, encara, ha fet noves aportacions per a carac-

teritzar-ne l'erasmisme, completant el que Marcel Bataillon i, entre alguns altres, Manuel Ardit i Joan Fuster havien indicat a propòsit de l'autor, processat el 1563 i condemnat, entre d'altres motius, per aquesta traducció.

Bataillon havia fet al·lusió a la versió de Conques a partir de les referències del procés inquisitorial, conservat a l'Archivo Histórico Nacional, però no tingué ocasió d'examinar-la perquè n'havia estat sostreta probablement entre el 1860 i el 1889, quan anà a parar al destí actual. Fins ara, doncs, no havia estat possible de precisar, a part algunes qüestions de detall, alguns extrems més rellevants sobre la vida i les actituds de Jeroni Conques i, de retruc, sobre la València de l'expansió de la Contrareforma.

J. Riera fixa documentalment la forma Conques en contra de la transcripció afrancesada Conqués i de la hipercorrecta Conquers, encunyada a partir de la forma errònia anterior; situa la data de naixement prop del 1518, a Lluçena, i fa d'altres precisions referents a les circumstàncies familiars, entre les quals cal considerar, si més no provisionalment, que Conques no descendia de jueus; estableix que el text de Conques depèn directament d'alguna de les edicions bíbliques de Robert Estienne, en què és recull la versió llatina de les variants del text hebreu respecte a la Vulgata; remarca també que d'aquestes edicions aprofita l'«Argument del llibre» i el «Sumari de cada capítol».

L'ambició exegetica situava Conques en la línia erasmista «filològica», però no s'hi reduïa epidèrmicament, perquè tant les cartes adreçades al seu amic Gaspar de Centelles, víctima coetània i cruenta de la Inquisició, com les inculpacions concretes del procés seguit forneixen referències de la seva actitud davant de la predicació infatuada i antievangèlica i sobre la seva oposició a la credulitat supersticiosa.

La versió de Conques s'inicia un any després que, el 1556, el també valencià i erasmista Furió i Ceriol publicqués el seu *Bononia*, en què reivindicava les versions de l'escriptura en vulgar: el més probable és que no hi hagi relació de causa-efecte, però

l'amistat de Conques amb Gaspar de Centelles, amb Pere Joan Nunyes i fins amb el bisbe Joan Segrià, i les mateixes característiques de la dedicatòria i del manuscrit, molt treballat, indiquen que la versió no es justifica com un fet casual ni és producte d'una actitud aïllada de diletant. És cert, a més, que, al moment d'emprendre la traducció, ja feia anys que aquesta activitat era perillosa, abans i tot que el catàleg de Valdés de 1559 n'agreugés les conseqüències. Així, doncs, si Conques aparenta ésser un clergue de vida plàcida, no sembla que no tingués d'altres inquietuds que les dels «passeigs i les tertúlies eclesiàstiques». És versemblant, certament, que es veïés obligat a «cremar els seus llibres i a dedicar-se a la música i a passar-se-la bé», segons el propòsit manifestat confidencialment sota la presió de la masmorra inquisitorial: potser gràcies als valedors en el seu judici fou condemnat amb una sentència benigna; però, per la manca de notícies dels seus darrers anys, sembla que no se li estalvià de trobar-se engolit en l'esterilitat de la Contrareforma, a les vigílies de l'escomesa organitzadora de Juan de Ribera.

En conjunt, la versió del difícil *Llibre de Job* denota, amb uns resultats ben dignes, l'àrdua recerca, en el context cultural de les capes alfabetes, de l'enriquiment de les possibilitats d'expressió, no sempre equilibrada, bàsicament en el camp del lèxic: tot reflectint vacil·lacions adés dialectals adés més generals, es parteix del llatí o del castellà per aconseguir una llengua més precisa o més «cult» en la traducció del concepte. Cal remarcar la major originalitat de la breu «Epístola nuncupatòria», adreçada a un personatge innominat, destinatari de la versió, i que en certa manera és un compendi de les possibilitats literàries de l'autor, en el qual, com ha remarcat Joan Fuster a propòsit de les possibilitats que en tenien els erasmistes en particular, hi ha l'intent de fer quallar una llengua a l'altura de l'expressió literària requerida en el camp de la cultura.

MANUEL JORBA

Albert MANENT: *La literatura catalana a l'exili*. Barcelona, Curial Edicions Catalanes, 1976. (Col. «Biblioteca de Cultura Catalana», núm. 24.) 306 ps.

L'any 1976, com a data d'aparició del primer estudi global sobre la literatura catalana de l'exili, té, gairebé, un caràcter simbòlic. Com si tanqués definitivament l'època

de divisió entre una Catalunya sense escriptors, com realment quedà en la immediata postguerra, i uns escriptors sense Catalunya. La literatura catalana d'avui no pot menys-